

ბანტამი და სამართლის დემისტიფიკაცია*¹

პ.ლ.ა. პარტი

ინგლისურიდან თარგმნეს ლაშა ლუსმანაშვილმა**
და სოფიო დემეტრაშვილმა***

ოცდათხუთმეტი წლის წინ, როდესაც ჟურნალ „თანამედროვე სამართლის მიმოხილვის“ გამოცემას პირველად ჩაეყარა საფუძველი, ლორდ მაკმილანმა, მიმოხილვის პირველი ნომრის შესავალში, გულმხურვალე თანხმობის უდიდესი გამოხატვით დაწერა ახალი წამოწყების ქარაფებზე ღვინის ბოთლის დამსხვრევის შესახებ.² დღეს ჩვენ აქ სამართლის წინაშე ლორდ ქორლის მიღწევების აღსანიშნად შევიკრიბეთ, რომლის უამრავ დიდებულ დამსახურებათაგან ყველაზე მარჯვე იყო და არის 1937 წელს გამოშვებული ხომალდის მესაჭეობა და იალქნიანი თხელი გემიდან მისი ოკეანესა და თუნდაც სრუტეში მრბოლ ლაინერად

* თარგმნილია შემდეგი გამოცემიდან: Hart H.L.A., Bentham and the Demystification of the Law, *The Modern Law Review*, Vol. 36, No. 1, 1973, 2-17.

¹ ეს სტატია წავიკითხე 1972 წლის 28 ივნისს ლონდონის ეკონომიკის სკოლაში, როგორც ქორლის პირველი ლექცია. შემდგომი აბრევიატურები გამოვიყენე ბენტამის შრომების მისათითებლად: (1) „Works“ for The Works of Jeremy Bentham (ed. Bowring), Vols. I-XI (1838-43); (2) „C.W.“ for The Collected Works of Jeremy Bentham, University of London: The Athlone Press (1968-).

** საქართველოს უზენაესი სასამართლოს თავმჯდომარის ბიუროს მთავარი კონსულტანტი, LL.M. Lund, lasha.lursm@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4937-4022

*** სამართლის დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი, აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლებისა და კულტურის მინისტრის მრჩეველი, demetrashvili.sophio@gmail.com ORCID:0009-0003-0238-5629

² (1937) 1 M.L.R. 3.

გარდაქმნა. ალბათ, თქვენ ძალიანაც კი ისურვებდით, რომ ჩვენი დღევანდელი აღნიშვნის მელოდია კვლავ ღვინის ბოთლების საკითხი ყოფილიყო, ვიდრე ლექტორის ხმა. თუმცა მითითებული საკითხი სხვაგვარად გადაწყდა და მეც ნამდვილად მოხარული ვარ ამ სკოლაში მოწვევით, რომ **ლექციათა მითითებულ სერი-ათაგან** პირველი ლექცია წაგიკითხოთ ღორდ ქორლის პატივისცემის ნიშნად.

I

ჩვენს გარშემო სიტყვებმა – „მისტიფიკაცია“ და „დემისტიფიკაცია“ – საკმაოდ ახლახანს იჩინეს თავი რადიკალური **ახალი მემარცხენეების** ლიტერატურაში. ცენტრალური იდეა, რომლისთვისაც ეს სიტყვები გამოიყენება, არის იმის გამოხატვა, რომ უსამართლო, ანაქრონისტული, არაეფექტიანი და სხვა მხრივ საზიანო სოციალური ინსტიტუტები, მათ შორის, კანონებიც, ხშირად დაცულია კრიტიკისგან მათზე წამოსხმული იდუმალების საბურვლით. აღნიშნული ჩქმალავს მათ ჭეშმარიტ ბუნებასა და შედეგებს, თავგზას უბნევს და აძაბუნებს მომავალ რეფორმატორს და ამგვარად, ცუდი ინსტიტუტების სიცოცხლეს ახანგრძლივებს. იდუმალების ფორმები, რომლებსაც მანკიერებათა ფესვგადგმული პრაქტიკების დასაცავად მიმართავენ, ამ რადიკალურ კრიტიკოსთა მიხედვით, უამრავია. მათში შედის ამ ინსტიტუტების გასხივოსნება არამხოლოდ ღია ეუოლოგიით, ხოტბის შესხმითა თუ ცერემონიით; არამხოლოდ არქაული სამოსისა და დიქციის გამოყენებით, რომელიც შეუცნობადია ჩვეულებრივი მოკვდავისთვის, არამედ, აგრეთვე და უფრო მნიშვნელოვნად, მისიტიფიკაცია შედგება **რწმენის ქადაგებაში**: რწმენა, რომ საზოგადოების სამართლებრივი და სხვა ინსტიტუტები უსასრულოდ კომპლექსური და შესაცნობად რთულია, და რომ ეს არის ბუნების გადაუღალახვი ფაქტი, იმგვარად, რომ ფესვგადგმული ინსტიტუტები, საზოგადოების ნგრევის რისკის გარეშე, არ შეიძლება

შეიცვალოს. ამ რწმენის შესატყვისი განწყობა არის იგი, რომელიც ტრადიციის თავდაბლურ პატივისცემას მოასწავებს: „ჩვენ უნდა გავიგოთ ის ჩვენი საზომის შესაბამისად და პატივი მივაგოთ მას, როდესაც ჩვენ დღევანდელი დღის გამოისობით, მოკლებულნი ვართ მისი შეცნობის შესაძლებლობას.“³

„დემისტიფიკაცია“, როგორც იგი გამოიყენება რადიკალური პოლიტიკის ლექსიკონში, უბრალოდ გულისხმობს იდუმალების საბურვლის გაცამტვერებას იმგვარად, რომ სოციალური ინსტიტუციების ბუნების შესახებ წამოყენებული ეს თეზისები წარმოაჩინოს ილუზიად, თუ თაღლითობად არა; და ასეთი „დემისტიფიკაცია“, რადიკალური აზროვნების მიხედვით, არის აუცილებელი ნაბიჯი საზოგადოების ნებისმიერი სერიოზული კრიტიკოსისთვის და გარდაუვალი მოსამზადებელი ღონისძიება რეფორმის გატარებისთვის. რა თქმა უნდა, მისტიფიკაციისა და დემისტიფიკაციის ეს იდეები არაა ახალი; მათ, რა თქმა უნდა, ჩემი შეფასებით, ფესვები აქვთ გადგმული საკმაოდ პატივსაცემ წინაპართა სავანეში, მათგან ყველაზე მნიშვნელოვნად მარქსისა და ენგელსის შრომებში, და მათ ფარგლებს გარეთაც, განმანათლებელთა მეთვრამეტე საუკუნისეულ ლიტერატურაში.

ამ ლექციაში შევეცდები, ვუჩვენო, თუ როგორ განმსჭვალავს ეს იდეები ჯერემი ბენტამის, რომელიც თავადაც განმანათლებელთა ძეა, შრომებს და სინამდვილეში აერთიანებს იმას, რაც მას ჰქონდა სათქმელი არა მხოლოდ ბევრი განსხვავებული სამართლებრივი ინსტიტუტის შესახებ, რომელთა რეფორმასაც მიჰყო ხელი, არამედ, აგრეთვე ბენტამისეულ სამართლის ზოგად თეორიას ან სამართლის ფილოსოფიას. მაგრამ მე იმედგაცრუებული დავრჩები და ბენტამიც ნამდვილად გაშმაგდებოდა, მისი იდეების შესახებ ის რომ გეფიქრათ, თითქოს იგი მხოლოდ იდეათა ისტორიკოსისთვის არის საინტერესო. იგი თავად იყო მზად, დიდხანს ეცადა სამართლი-

³ Burke. *An appeal from the new to the old Whigs in Works* (Bohn ed.) III, p. 114. ბურკის მითითება ეხება ბრიტანულ კონსტიტუციას.

სათვის, რათა მას სარგებლიანობის გაკვეთილები შეეთვისებინა და ბენტამისეული ნიაღვრების შესაბამისად, რეფორმებს დაქვემდებარებოდა. რა თქმა უნდა, მტკიცებულებათა სამართლის თავის დიდებულ ნაშრომში,⁴ რომელიც მნიშვნელოვანწილად თავადაა ფუნდამენტური პროტესტი იმის წინააღმდეგ, რაც ბენტამს მისტიფიკაციის განსაკუთრებულ ფორმად მიაჩნდა, ბენტამმა ამოირჩია ახ.წ. 2440 ნელი⁵ – მაგრამ როგორც იგი ამბობს, „მხოლოდ ოცნების სახით“ – როგორც თარიღი, საიდანაც ვითარებას შესაძლოა გაუმჯობესება დაეწყო. ეს ძალიან პესიმისტური იყო; რამეთუ ეჭვგარეშეა, რომ ზოგიერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ბენტამისეული რეფორმა უკვე დიდი ხნის წინ იყო აღიარებული. თუმცა პროგრესის მაჩვენებელი არ იყო დიდებული და ჩვენ, შესაძლებელია, სწორად მოვიქცეთ, თუ დავაკვირდებით საკუთარ სინამდვილეს, რათა ვიხილოთ, დარჩა თუ არა მისტიფიკაციის ფორმები, რომლებიც ჯერ კიდევ უნდა განიდარცვოს. მართლაც, ზოგიერთმა მახვილგონიერმა თანამედროვე კრიტიკოსმა, რომელთაგანაც ყველა არცერთი გათვლით არ არის ახალი მემარცხენეების წარმომადგენელი, შენიშნა თანამედროვე სამართლისა და სამართლებრივი პრაქტიკის ზოგიერთი სივრცე, სადაც იდუმალება, კომპლექსურობა, ხელოვნურობა და ცრურწმენაში გახვეული წარმოდგენები ცვლილების შეუძლებლობასთან მიმართებით, ჯერ კიდევ წარმოშობს საზიანო სოციალურ ეფექტებს.⁶ ამ ლექციის ბოლოს მე განვიხილავ ზოგიერთ მაგალითს, რომელთაც ბენტამი, შესაძლოა, ჩასჭიდებოდა, ახლა რომ ჩვენთან ყოფილიყო. მაგრამ ჩემი მთავარი ნუხილია, განვსაზღვრო მისტიფიკაციის თემის საკითხი ბენტამის იურისპრუდენციაში.

ვფიქრობ, ბენტამისთვის, რომელიც მხარს უჭერდა სამართლის შეცნობის როგორც შინაგან, ისე გარეგან პერსპექტივას, საკმაოდ

⁴ “An Introductory View of the Rationale of Judicial Evidence,” Works, Vol. VI და “The Rationale of Judicial Evidence,” Works, Vols. VI, VII.

⁵ Works VII, p. 320.

⁶ მაგ., Abel Smith and Stevens, *In Search of Justice*, p. 360.

დამახასიათებელია ის, რომ ამ თემის განსხვავებული ვარიაციები მოიძებნება სამართლის შესახებ მისი კრიტიკული აზროვნების ყველა განსხვავებულ დონეზე. აღნიშნული მსგავსადვე გვხვდება სამართლის ბუნებისა და სამართლის მეცნიერების შესახებ მის ზოგად თეორიაში, მტკიცებულებებისა და საპროცესო სამართლის მიხედვით მწვავე კრიტიკაში, აგრეთვე ჩვეულებებისა და ტრადიციების და კიდევ ერთხელ, ინგლისელი იურისტების ლინგვისტიკის შესახებ გაცხარებულ კრიტიკაში. ყველაფერ ჩამოთვლილთან მიმართებით, როგორც გვამცნობს, იგი მონადინებულია, „გვერდით გასწიოს იდუმალების ის ფარდა, რომლითაც ფიქციას და ფორმალობას ასე ყოვლისმომცველად შეუმოსავს სამართალი“ და „არ ამოექარგა იგი ყვავილებით“, როგორც ბლექსტოუნს ადანაშაულებდა ამაში. „სამართალი“, შენიშნავს ბენტამი იმავე პასაჟში, „საკუთარ თავს წარმოაჩენს ნილაბში და ნაცვლად ამ ნილაბის მოხსნისა, ავტორმა არჩია ის კვლავ მიეჩქმალა მისთვის ლაქის გადასმით“.⁷

უპირველეს ყოვლისა, ნება მომეცით, განვიხილო, თუ როგორ წარმოაჩენს სამართლის ბენტამისეულ ზოგად თეორიას ის, რასაც მე დემისტიფიკაციის მოტივს ვუწოდებ. ესაა თეორია, რომელშიაც, ცხადია, უმეტესმა ჩვენგანმა აიდგა ფეხი, რომლის მიხედვითაც კანონები უბრალოდ ადამიანი-კანონშემოქმედების ნებათა გამოხატულებებია;⁸ ისინი თვისობრივად ბრძანებების ან აკრძალვების, ან მოქმედების განხორციელების ან მისი განხორციელებისაგან თავის შეკავების ნებართვების ბუნებისანი არიან. თუმცა სამართლის ეს ფუნდამენტურად იმპერატიული ხასიათი, ბენტამის მიხედვით,

⁷ ლონდონის საუნივერსიტეტო კოლეჯში დაცული ბენტამის შრომების ხელნაწერებისგან (Box XXVII 122). აღნიშნული დაინერა, რათა შესულიყო ბენტამის *Comment on the Commentaries*-ში და ამ ნაშრომის ახალი გამოცემა მოხდება C.W.-ში.

⁸ „Of Laws in General“ in C.W. (1970), Chaps. I და X, სადაც ბენტამი აანალიზებს „მანდატებს“ შორის არსებულ ურთიერთობებს, რომლებიც დიფერენცირებულია კანონმდებელთა ნების ამ ოთხი ასპექტით. Cf. „An Introduction to the Principles of Morals and Legislation“ in C.W. (1970), pp. 302, 304.

„ბურუსით მოცული და თვალსაა მოფარებული ჩვეულებრივი შემეცნების თვალსაწიერისგან“⁹, ცხადია, არა მხოლოდ ბუნებითი სამართლის დოქტრინის გამოისობით, არამედ უფრო ვერაგულად, იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ სტატუტებში, კოდექსებში, ტრაქტატებსა და სასამართლოებისა და იურისტების ენობრივ გამოყენებაში სამართალი ძალიან იშვიათად თუა ფორმულირებული იმპერატივების ენით.¹⁰ მაშასადამე, გამოსჭვივის ილუზია, რომ არსებობენ კანონები, რომლებიც სულაც არ არიან იმპერატივები: მათ შორის, მაგალითად, გვხვდება საკუთრების კანონები; მათგან ზოგიერთი, როგორც ჩანს, საგანთა შესახებ გვესაუბრება, გვამცნობენ, რაა საკუთრების კანონიერად შეძენა, ან სამართლებრივად ნამდვილი გადაცემა, სხვები კი სამართლებრივ უფლებამოსილებებს ანიჭებენ, როგორიცაა, ცვლილებათა მრავალფეროვანი უფლებამოსილებები.¹¹ კანონები, რომლებიც უფლებამოსილებებს გვანიჭებენ, ერთი შეხედვით, არ გამოიყურებიან იმგვარად, თითქოს დიდად დაკავებულები იყვნენ ბრძანებებისა და თუ აკრძალვების გამოცემის საქმიანობით, და რომ, თითქოს, ამ კანონთა კონვენციური ფორმულირება ჩქმალავს მათ იმპერატიულ ბუნებას. ხშირად ისინი, როგორც ჩანს, აღწერენ ხოლმე უკვე არსებულ რაღაცას, ვიდრე აწესებენ, რომ რაღაც უნდა განხორციელდეს.¹²

აღნიშნული, გამოდის, მისტიფიკაციის ერთი ფორმაა, რომლის ბურუსისგან გათავისუფლებაც ბენტამს მნიშვნელოვნად მიაჩნდა, იმ დოქტრინის ქადაგებით, რომ (ზოგიერთმა შესაძლოა იფიქროს, ეს *ad nauseam* ხასიათს ატარებდა) კანონები ძირისძირში არაფერია, თუ არა ბრძანებები, აკრძალვები, ან უფლებამოსილებები, სხვაგვარად კი, ადამიანის ნების არტეფაქტები. მართალია, ბენტამისთვის კანონები სხვა არაფერია, გარდა არტეფაქტებისა და არ არსებობს

⁹ Op. cit., p. 305. Cf. “Of Laws in General,” p. 302 („იმპერატივის საკითხი შენიღბულია მტკიცებითი ფორმის სამოსით“)

¹⁰ “Of Laws in General,” pp. 105-106, 178-179, 180-181, 302-303.

¹¹ Op. cit., pp. 178-181.

¹² Op. cit., p. 26.

რაიმე ბუნებითი კანონები, თუმცა, რა თქმა უნდა, არსებობს ბუნებითი და რაციონალური პრინციპები, რათა კანონმდებლებისათვის გზამკვლევის ფუნქცია გაენიათ და სამართლის კრიტიკის როლი ეტვირთათ. ესენია სარგებლიანობის პრინციპები, რომლებიც გვამცნობენ, თუ რა არის კარგი არგუმენტი სამართლისათვის, მაგრამ არგუმენტი სამართლისათვის, თუნდაც კარგი არგუმენტი – ასე გვაფრთხილებს ბენტამი – არ არის თავად სამართალი.¹³ თუ დავსვამთ შეკითხვას იმის შესახებ, თუ რატომ მიიჩნევდა ბენტამი ამ იმპერატივის თეორიის გადმოცემას ასე მნიშვნელოვნად, და რატომ მიუძღვნა ამდენი ენერგია და ვნება იმის დემონსტრირებას, რომ ნებისმიერი კანონის კონვენციური ფორმულირების საფარქვეშ ყოველთვის არსებობს იმპერატივის საფუძველმდებარე სტრუქტურა, პასუხი მიგვანიშნებდა საკმაოდ საკვირველ კავშირზე ბენტამსა და კარლ მარქსს შორის, რომელთა შრომებშიც მისტიფიკაციისა და დემისტიფიკაციის იდეები ასეოდენ დიდ როლს თამაშობენ. ვფიქრობ, ეს კავშირი ორი მიზეზის გამოა საკვირველი. პირველ ყოვლისა, ვიცით, თუ რას ფიქრობდა მარქსი ბენტამის შესახებ და როგორ განრისხდებოდა იგი მარქსთან რაიმე კავშირის შესახებ ჩვენი რჩევის მოსმენისას. „ჯერემი ბენტამი – თვით ფილისტერთა განსახიერება“, ნერდა მარქსი, „მეცხრამეტე საუკუნის ჩვეულებრივი ბურჟუაზიული ინტელიგენციის უღიმღამო, პედანტი, ენაზე ტყავ-გადაკრული ქურუმი“. ბენტამი – ასე აგრძელებს მარქსი – „არის თხემით ტერფამდე ინგლისური ფენომენი“, რომელიც „უმშრალესი მიაბიტობით, თანამედროვე მედუქნეს, განსაკუთრებით კი, თანამედროვე ინგლისელ მედუქნეს, განიხილავს როგორც ნორმალურ ადამიანს ჩემი მეგობრის, ჰაინრიხ ჰაინეს სიმამაცე რომ მქონდეს, ბატონ ჯერემის უნდა ვუნოდებდე გენიოსს ბურჟუაზიული სისულელის სამეფოში“¹⁴.

¹³ Works II, p. 501; III, p. 221.

¹⁴ Capital, Vol. I (3rd ed. transi. Moore and Aveling, corrected reprint 1970), pp. 609-610.

თავად ბენტამი როდი იყო ხელმოცარული ლანძღვაში და მართალია, საუბედუროდ, მოკლებულნი ვართ შესაძლებლობას ვიხილოთ ბენტამის დაკვირვებები მარქსის შესახებ, რთული არ იქნებოდა ბენტამისეული შეპასუხების გამოცხობა. თუმცა მოცემულ შემთხვევაში გვანტერესებს მხოლოდ ამ ორ დიდებულ სოციალურ მოაზროვნეს შორის არსებული მსგავსებები და განსხვავებები. რა თქმა უნდა, ისინი ძალიან განსხვავებულები იყვნენ. ბენტამი იყო ჯანსაღი რეფორმატორი, რომელმაც საზოგადოება მასშტაბურ დონეზე გამოიკვლია ბიზნესის ეფექტიანობისა და ხარჯისა და სარგებლის ექსპერტის თვალთ და დაგმო იმდროინდელი საზოგადოება მისი ქრესტომათიული წარუმატებლობის გამო, ეკონომიკური ან ოპტიმალური თვალსაზრისით მისაღებ ფორმაში დაექმაცოფილებინა ის სურვილები, რომლებიც დამახასიათებელია ადამიანთათვის, როგორებიც ისინი არიან. იგი არ მოიაზრებდა რაიმე რადიკალურ გარდატეხასა და განვითარებას ადამიანის ბუნებაში და მართალია, მიაჩნდა, ყველაფერი განუზომლად უკეთესად იქნებოდა, კანონების რეფორმირება ბენტამისეული პერსპექტივის შესაბამისად რომ განხორციელებულიყო, მას არც რაიმე მილენიუმი და არც უტოპია უწინასწარმეტყველებია. ყოველთვის იარსებებს, როგორც იგი მიიჩნევდა, „ინტერესთა ჭიდილი“ და „მტკივნეული შრომა, ყოველდღიური დაქვემდებარება და ყოფა, რომელიც თითქმის ყოველთვის შეეხმატკბილება სიღატაკეს, რაც რიცხვებში ყოველთვის ბევრის ხვედრი იქნება“¹⁵. მაშასადამე, ყოველთვის იდგებოდა საჭიროება სამართლის იძულებითი ძალაუფლებისთვის საზოგადოებისა და საკუთრების დასაცავად. „სრულყოფილი ბედნიერება“, ამბობდა ბენტამი, „ეკუთვნის ფილოსოფიის წარმოსახვით ველებს და აუცილებლად უნდა დაწყვილდეს უნივერსალურ ელექსირთან და ფილოსოფოსის ქვასთან“¹⁶. შესაბამისად, იგი ძირითა-

¹⁵ Works I, p. 194.

¹⁶ *Ibid.*

დად ეყრდნობოდა შეძლებული საშუალო კლასის ციფრების ზრდას და მის თანდათანობით განვითარებას, სამართლის რეფორმირებას სარგებლიანობის შესაბამისად და თანდათანობითი და ფრთხილი პროგრესის უზრუნველყოფას საკუთრებაში თანასწორობისაკენ. აღნიშნული უნდა მომხდარიყო, როგორც იგი ამბობდა, „რევოლუციის გარეშე, შოკის გარეშე“ და „თანასწორობა ყოველთვის უნდა დაქვემდებარებოდა უსაფრთხოებას“¹⁷. ეს ბურჟუაზიისეული გრადუალიზმი (რეფორმების ნელი ტემპით, თანდათანობით განხორციელება), როგორც არის იგი, ცხადია, ანათემა იყო მარქსისტების, რომელიც როგორც უფრო პესიმისტი იყო, ვიდრე ბენტამი, მოკლე ვადიან პერსპექტივაში, ისე – განუზომლად ოპტიმისტი გრძელვადიან პერსპექტივაში. მარქსი გმობდა საზოგადოების არსებულ ფორმებს არა უბრალოდ მათი არაეფექტიანობის გამო, არამედ იმ მიზეზით, რომ მისი ეკონომიკური სისტემა აფერხებდა და რყვნიდა ადამიანებს და ახდენდა ექსპლუატირებული მასებისა და აგრეთვე, ცხადია, მათი ექსპლუატატორების მიერაც, თავიანთი არსებითად ადამიანური უნარების განვითარების პრევენციას. აღნიშნული შეიძლებოდა შეცვლილიყო, არა მხოლოდ იდეების ან რაციონალური განათლების უბრალო გავრცელებით ან თანდათანობითი რეფორმით, არამედ მხოლოდ რადიკალური, და თუ აუცილებელია, საზოგადოების ეკონომიკური და სოციალური სტრუქტურის ძალადობრივი გზით გარდაქმნით. თუმცა ამ გარდაქმნის პროცესის საბოლოოდ დასრულების შედეგად, იარსებებდა პირობები, რომელთა ფარგლებშიც ყველა ადამიანს გაუჩნდებოდა შესაძლებლობა, მიეღწია თავისი სრული განვითარებისათვის ისეთი საზოგადოების ფორმაში, სადაც ადამიანები ერთმანეთთან ადამიანურად იქნებოდნენ დაკავშირებულნი. რევოლუციის შემდეგი პერიოდის შესახებ ასეთი ოპტიმიზმი განსხვავდება ბენტამის მახვილგონივრული გაფრთხილებისგან, რომ „შესაძლოა, შესაძლებელი ყოფილიყო სევდიან და

¹⁷ Bentham Theory of Legislation (ed. Hildreth), p. 123.

მავნებლურ ვნებებათა ზეგავლენის შემცირება, მაგრამ მათი განადგურება – არა“¹⁸.

როგორც ტემპერამენტში, ისე პოლიტიკურ აზროვნებაში ამ ფუნდამენტური განსხვავებების მიუხედავად, ბენტამი და მარქსი თანხმდებოდნენ ორ ფუნდამენტურ საკითხზე, რომლებიც რელევანტურია ჩემი წინამდებარე თემის მიზნებისათვის: პირველი ეხება იმას, რომ მათ, როგორც სოციალურ მოაზროვნეებს, თავიანთ მისიად მიაჩნდათ ადამიანთა გონებაში ადამიანთა საზოგადოების ჭეშმარიტი ბუნების თაობაზე სინათლის ნაპერწკლის შეტანა და მეორე, რომ ადამიანთა საზოგადოება და მისი სამართლებრივი სტრუქტურა, რომელმაც ამდენი ადამიანური უბედურება გამოიწვია და მოიტანა, დაცული იყო კრიტიკისგან მითებით, იდუმალეზებითა და ილუზიებით, რომელთაგანაც ყველა განზრახ როდი იყო წარმოქმნილი, თუმცა ყოველი მათგანი სარგებლის მომტანი იყო დაინტერესებული მხარეებისთვის. ბენტამს მიაჩნდა, რომ სამართალი გაბუნდოვანებული იყო იდუმალეზების გამოისობით და შესაბამისად, მის შესახებ ისე საუბრობდა, თითქოს იგი ნილაბს ატარებდა; მარქსი საუბრობდა საზოგადოების სიცოცხლის პროცესის¹⁹ „მისტიკური საბურველის“ შესახებ, თუმცა, ბენტამისგან განსხვავებით, მიიჩნევდა, რომ აღნიშნული შესაძლებელია მოშთობილიყო მხოლოდ რადიკალური სოციალური ცვლილებით ხანგრძლივი და მწარე ისტორიული განვითარების პროცესში. ორივე მათგანისთვის ასეთი იდუმალეზა შესაძლებელი გახადა ჩვეულებრივ ადამიანთა მხრიდან იმ საკითხის შეუცნობლობამ და გაუთვინობიერებლობამ, რომ სამართლისა და საზოგადოების ფორმები საფუძვლებში უბრალოდ ადამიანური არტეფაქტები იყვნენ, არა ბუნებრივი საჭიროებანი და გარდაუვლობანი, არამედ, რალაცები, რომლებიც სინამდვილეში ადამიანთა მიერ შეიქმნა და შესაბამი-

¹⁸ Works I, p. 194.

¹⁹ Capital I, p. 80.

სად, რაღაცები, რომლებიც შესაძლოა დაქვემდებარებოდნენ გადაკეთებას ან ცვლილებას. მარქსი მიიჩნევდა, რომ როგორც ადამიანმა შექმნა ღმერთი თავად საკუთარი ხატის შესაბამისად და დანებდა ილუზიას, რომ ღმერთმა შექმნა ადამიანი,²⁰ ისე ადამიანმაც, გარკვეული სოციალური პირობების არსებობისას, „გაუცხოებულმა“, ხელი მიჰყო საზოგადოების სტრუქტურის – სამართლებრივისა და ეკონომიკურის – შესახებ ფიქრებს, იგი აღიქვა არა როგორც ადამიანური ქმნილება, არამედ როგორც ექსტერნალური ობიექტი, რომელსაც ძალაუფლება აქვს თვით ადამიანზეც. „თავად მისი ქმნილება, [ესახება] მას როგორც ძალა, უცნობი მისგან ... მისი ძალაუფლება ობიექტზე მასზე ობიექტის ძალაუფლებად, თავისი ქმნილების ოსტატი ესახება მონად თავისად“²¹.

ბენტამი სიღრმისეულად აკვირდებოდა და ოსტატურად აღწუსდა იმდროინდელი ინგლისური სამართლის ბოროტებანი, უსარგებლო ფაქტების მოტანის ფანტასტიკური მაგალითები და მისი მომწესრიგებელი სტატუტების ბუნდოვანებები, სასამართლო პროცესის კომპლექსურობა და ხარჯი, მტკიცების რეჟიმთა ხელოვნურობა და ირაციონალურობა. მას აღაშფოთებდა ეს რაღაცები, მაგრამ უფრო მეტად იყო აღშფოთებული იმ სიმარტივის შემყურე, რომლითაც ინგლისელი იურისტები ყლაპავდნენ და ქადაგებდნენ დამაძაბუნებელ ცრურწმენას, რომ ეს ბოროტებანი ბუნებრივი და გარდაუვალი იყო, იმგვარად, რომ მხოლოდ გულთმისანი თუ იოცნებებდა მათ რადიკალურ რეფორმაზე. მას სწამდა, რომ მხოლოდ მათ, რომლებიც ბრმანი იყვნენ ჭეშმარიტების დასანახად, რომლის მიხედვითაც, კანონები ადამიანური არტეფაქტები იყო, შეეძლოთ დაჰყაბულებოდნენ აბსურდისა და უსამართლობის ამ ციკლებს, როგორც მოვლენებს, რომლებიც ბუნებრივ კანონზომიერებას უნდა მიწერილიყო; და ადამიანთათვის თვალის ახელის ერთი გზა

²⁰ "Towards the Critique of Hegel's Philosophy of Law" in *Writings of the Young Marx on Philosophy and Society* (ed. Easton and Guddat), pp. 249-251.

²¹ "Excerpt Notes from 1884" in *op. cit.*, p. 272.

გადიოდა მათთვის მარტივი, თუმცა კი, მნიშვნელოვანი დოქტრინის ქადაგებაზე, რომ კანონები სხვა არაფერია თუ არა ადამიანური ნების გამოვლინებანი. სამართალი არის რაღაც, რასაც ადამიანები ამატებენ სამყაროს, სამყაროში კი არ პოულობენ მას.

ბენტამისეული სამართლის ზოგადი თეორიის კიდევ ერთი გამორჩეული ნაწილი შესაძლებელია თვალსაჩინოდ იქნეს წარმოდგენილი კიდევ ერთ ნაბიჯად დემისტიფიკაციისაკენ. მან აღმოაჩინა, რომ იმ ენაში, რომლითაც ადამიანები ჩვეულებრივ შემთხვევაში საუბრობდნენ, ჩაფესვილია გარკვეული, პერიოდულად განმეორებადი გამოხატულებები, რომლებსაც ბენტამი თავის ყურადსაღებ ნიგნში, *Book of Fallacies*-ში უწოდებს, „ვნების აალებად სახელწოდებებსა“ და „თვითმარქვია ტერმინებს“²². ესენია სიტყვები, რომლებიც მაშინ, როდესაც გამოიყურებიან უბრალოდ დესკრიფციულად და შესაბამისად, ნეიტრალურად, იმ საგნის ღირსებებთან დაკავშირებით, რის აღწერასაც ისინი ესწრაფვიან, სინამდვილეში შეიცავენ მიჩქმალულ ეუოლოგისტურ ან დისლოგისტურ ძალას. მათ, რა თქმა უნდა, აქვთ ის, რასაც ენის შემდგომმა ფილოსოფოსებმა ემოციური მნიშვნელობა უწოდეს.²³ ბენტამი დარწმუნებული იყო, რომ დამალული კონსერვატიული იდეოლოგიის შემცველი ასეთი „ემოციური ტერმინები“ ხშირად ერთგვარ საბურველად გამოიყენებოდა ძალაუფლების არაფეროვანად განხორციელების გასამართლებლად. ამ უკანასკნელის ერთი ყველაზე თვალსაჩინო გამოხატულება ჯერ კიდევ ჩვენთან არის „სამართლისა და წესრიგის შენარჩუნების“²⁴ ან „წესრიგების შენარჩუნების“ გამოყენებათა მაგალითებში, ნაცვლად იმ ნეიტრალური გამოხატულებებისა, როგორიცაა, „სამართლის აღსრულება“ და „ხელისუფლების მორჩილება“. ბენტამი აღნიშნავდა რომ „წესრიგის შენარჩუნება“, თავის ირიბ და ხელსაყრელ ღირებულებით შეფასებასთან ერთად, გავრცელდა ისეთ ვითა-

²² Works II, p. 438.

²³ Stevenson, *Ethics and Language*, Chap. 3

²⁴ Works II, p. 441.

რებებსა და სიტუაციებში, სადაც ყველაზე უსამართლო კანონები არსებობდა და სრულდებოდა, ისეთი კანონები, როგორებიც მაგალითად ნერონისა და კალიგულას დროს იყო. სიტყვა „ნესრიგი“ მისი ეულოგისტური ტემბრით კიაფობდა ასეთი რეჟიმის მიერ ჩადენილ სისასტიკეებში, ისევე, როგორც აღნიშნული იქნებოდა მაშინ, იგი ნაციისტურ გერმანიასა და თანამედროვე სამხრეთ აფრიკაში რომ გამოეყენებინათ სამართლის აღსრულებისას. შესაბამისად, ბენტამი გვევდრება, არ შთავინთქათ „ეულოგისტური ელფერის“²⁵ მქონე გამოხატულებათა მარტივ გამოყენებაში სამართლის აღწერისას, როდესაც ნეიტრალური ტერმინები ცხადად ხელმისაწვდომია. მათი გამოყენება ნიშნავს მათ მისტიფიცირებას, მათი მისტიფიცირება კი, შესაძლოა, საბურველი იყოს ტირანიისთვის.

ბენტამი, რა თქმა უნდა, მუდმივად იყო დაინტერესებული დაპირისპირებულ მხარეებს შორის წინააღმდეგობის, განსაკუთრებით კი, პოლიტიკური წინააღმდეგობის არსებობისას, ენის ბოროტად გამოყენების საკითხით, რომლის მეშვეობითაც ხდებოდა საკითხების გაბუნდოვანება. თუმცა ძირითადი სათქმელი, რომელიც მან გამოთქვა ისეთი თვითმარქვია ტერმინების იდუმალების განცდის მომგვრელ ძალაზე, როგორიც „ნესრიგის შენარჩუნება“ იყო, სინამდვილეში რაღაც უფრო ვრცელის ნაწილია რამეთუ ხსენებული ერთობ ფუნდამენტური და ორიგინალური თვისების უბრალო გამოვლინებაა სამართლის ფილოსოფიისა და პოლიტიკისადმი ბენტამის ყოვლისმომცველად მკაცრ მიდგომაში. ბენტამი ნამდვილად არ ყოფილა პირველი, ვინც სამართალი ბრძანებების ტერმინებში განმარტა: ჰობსი, მაგალითად, ბენტამს წინ უსწრებდა აღნიშნულში და მუნიციპალური სამართლის, თუნდაც საზიზღარი, ბლექსტოუნისეული დეფინიცია, ჩამოყალიბებული იყო ბრძანებების ენით. თუმცა ბენტამი განსხვავდებოდა ჰობსისგან, და რამდენადაც ვიცი, წარსულში მოღვაწე ყველა სოციალური თეორეტიკოსისგან

²⁵ *Ibid.*

იმაზე დაჟინებით მითითების კუთხით, რომ იმგვარად არ უნდა გან-
ვმარტოთ ჩვენი ტერმინები სამართლისა და პოლიტიკის თეორი-
აში, რომ ის პრაქტიკული დასკვნები, რომელთაც უპირატესობას
ვანიჭებთ, მათგან გამოვიყვანოთ. ასეთ ცნებებს მოხერხებულად
ენოდათ „დამარწმუნებელი ცნებები“²⁶ და ინოვაციურობაზე პრე-
ტენზიის მქონე ბენტამისეულ ბევრ თეზისს შორის, მიმაჩნია, რომ
ვერცერთს ვიპოვით მათგან იმაზე მნიშვნელოვანს, ვიდრე მის და-
ჟინებულ მოთხოვნას, რომ სამართლისა და პოლიტიკის შესახებ
დისკუსიებში გამოყენებულიყო ზუსტი და რამდენადაც ეს შესაძ-
ლებელია, მორალურად ნეიტრალური ლექსიკა. ეს დაჟინებულობა,
თუმცა კი შესაძლოა უბრალო ლინგვისტურ საკითხად მოგვჩვენე-
ბოდა, იყო ჭეშმარიტი ცენტრი, და ვიტყოდი, სალი და ჯანმრთელი
ცენტრი, სამართლებრივი პოზიტივიზმისა, რომლის დამფუძნებლა-
დაც შესაძლებელია ბენტამი მიეჩნიათ. იგი საფუძველს უყრის ძა-
ლიან ბევრ მნიშვნელოვან თემას მის ზოგად თეორიაში, მათ შორის
შედის სამართლის მისეული ცნების ფორმაც. ცნებები, რომელთაც
ბენტამი სამართლის განსამარტად იყენებს, ყველა ერთმნიშვნელოვ-
ნად დესკრიფციული და ნორმატიულად ნეიტრალურია: ამდენად,
მაშინ, როდესაც ჰობსი სუვერენის ბრძანებებს, რომლებიც სამარ-
თალს ქმნიან, მიიჩნევდა იმ ადამიანთა მიმართ გამოცემულად,
რომლებსაც აქვთ ვალდებულება, მას დაემორჩილონ, ბენტამს ამ
ნინარე ვალდებულების ან საზოგადოებრივი შეთანხმების მსგავ-
სი, რომელსაც თითქოს ასეთი ვალდებულება უნდა წარმოექმნა,
თავში აზრად არაფერი მოუვიდოდა და სუვერენსაც უბრალოდ
განმარტავდა მორჩილების ჩვევების ჩვეულებრივი ტერმინების
გამოყენებით. შესაბამისად, მის დეფინიციაში არაფერია ისეთი,
რომელიც ამ დეფინიციაში თავისი ადგილისთვის მორალს ემადლი-
ერება და შესაბამისად, არაფერი მომდინარეობს განცხადებიდან,
რომ ამგვარად დეფინირებული კანონები არსებობს მორჩილების

²⁶ Stevenson, *op. cit.*, Chap. 7.

რომელიმე მორალური მიზეზის წყალობით: ეს მნიშვნელოვანი საკითხი, ბენტამი მიიჩნევდა, აუცილებლად უნდა დალოდებოდა სარებლიანობის შეფასებას ამ კანონების შინაარსთა მორალურობის განსაღვრისთვის. ეს განზრახ ნეიტრალური მიდგომა სამართლისა და სოციალური ფენომენის დეფინიციისადმი, ახლა ჩვენთვის ცნობილია, თუმცა როდესაც ბენტამმა იგი სამართალზე გაავრცელა, ეს ახალი იყო, თავდაზრდამცემი და მატონიზებელი რეფორმატორთათვის. რა თქმა უნდა, ბენტამის ერთმნიშვნელოვან უარს, ელიარებინა, რომ სამართლის მორალურობა რელევანტურია სამართლის ქმედითობისათვის, იმაზე დაჟინებით მითითებას, რომ სამართლის არსებობა ერთი საკითხია, ხოლო მისი ღირსება თუ უღირსობანი – მეორე, არასდროს აკლდა თავისი კრიტიკოსები, განსაკუთრებით კი, ამერიკაში; და რა თქმა უნდა, პოზიტივიზმის მისეული ცენტრალური საყრდენის წინააღმდეგ ახალი და დახვეწილი შეტევა იქნა წარმოდგენილი, სულ მცირე ზოგადი მონახაზის სახით, ოქსფორდის უნივერსიტეტის იურისპრუდენციის დეკანის თანამდებობაზე ჩემი გამორჩეული ამერიკელი მემკვიდრის მიერ.²⁷

II

თუმცა ახლა ნება მიბოძეთ, დავტოვო სამართლის თეორიის მშრალი სიმალეები და გავეშურო სამართლის პრაქტიკის უფრო თავმდაბლური სფეროების დაბლობისაკენ. აღნიშნულს ბენტამი ხშირად უთითებდა როგორც „იურისტის განაფულობას“²⁸, და მუდამ უბრუნდებოდა განსხვავებას, ერთი მხრივ, სამართლის იდუმალეებსა და იურისტის სიმარჯვესა და მეორე მხრივ, რელიგიისა და მღვდლის განაფულობას შორის.²⁹ იგი წუხდა იმ ფაქტის შესახებ, რომ მაშინ, როდესაც რელიგიას, სულ მცირე, რეფორმაციით

²⁷ Dworkin, “Judicial Discretion” (1963) *Journal of Philosophy* 624 და “The Model of Rules” (1967) 35 *University of Chicago Law Review* 14.

²⁸ Works VII, pp. 270n, 451, 453.

²⁹ Works VI, p. 11; VII, p. 210.

განპირობებული სარგებელი მაინც ჰქონდა, სამართლებრივი პროფესიისთვის რეფორმაციის ხანა ჯერ კიდევ არ დამდგარიყო. მღვდელთა განაფულობის სიმარჯვეებზე მითითებისას, მან აღნიშნა – „რამდენი რამ მოხდა და რამდენმა ადამიანმა გაიღო საამისოდ უამრავი ძალისხმევა! იურისტთა განაფულობის სიმარჯვენი არ ყოფილა უფრო ნაკლებრიცხოვანი, არც უფრო მეტად წარუმატებელი და არც უფრო მეტად ბოროტებისაგან დაცლილი. თუმცა მათგან ძალიან ცოტამ თუ მოიღო წყალობა, ხელი გაენძრიათ და გამოეშაკარავებინათ ამ საბურვლის უკან მყოფი იდუმალებებისა და საიდუმლოებების მცირე ნაწილიც კი. დაახლოებით სამასი წელიწადია, რაც რელიგიას საკუთარი ლუთერი ჰყავს. იურისპრუდენციამი ლუთერის მსგავსი ჯერ კიდევ არავინ მოსულა; არცერთ მახვილ თვალს და მამაც გულს ჯერ კიდევ არ დაუწყია ძიებანი სამართლის ლაბირინთებსა და იდუმალებებში“³⁰.

ბენტამი, რა თქმა უნდა, საკუთარ თავში იურისპრუდენციის ლუთერს ხედავდა და ფიქრობდა, რომ იურისტი ფლობდა მისტიფიკაციის ორ საკვანძო ინსტრუმენტს. პირველ ყოვლისა, უნდა ვახსენოთ იურისტის ენა: ჟარგონი და ჟარგონიზაცია. ბენტამის მიერ ჟარგონისა³¹ და კანონმდებლებზე, იურისტებზე, ჩვეულებრივ მოქალაქეებსა და მომავალ რეფორმატორებზე მისი განსხვავებული ეფექტების გამოკვლევა, მოცემული საკითხის ისეთი სახის ანატომიაა, რომელიც არ შემოიძლია აქ გადმოვცე. იგი აცხადებდა, რომ იურისტების მიერ ისეთი ენის გამოყენება თავიანთ ფორმალურ დოკუმენტებში, ხელშეკრულებებსა თუ საკუთრების გადაცემის დოკუმენტაციაში, ბრალდების დადგენილებებში, შუამდგომლობებში, საპაექრო სიტყვებსა და სასამართლო გადაწყვეტილებებში, რომელიც იმდენად გულის გამანყალბელი და განსხვავებულია იმ ენისაგან, რომელსაც ადამიანები ბუნებრივად იყენებენ, ბოროტებით გაბრუ-

³⁰ Works VII, p. 270n.

³¹ Works III, pp. 209, 270; VI, pp. 3, 236, 390; VII, pp. 210, 280-282.

ეზულ სამმაგ მიზანს ემსახურებოდა. პირველი, ყაჩაღთა იეროგლიფების ან ალქიმიის, ქირომანტიის, მაგიისა და ასტროლოგიის ყალბ მეცნიერებათა ენების მსგავსად, იურისტების იეროგლიფები ან „ჟარგონული ენა“ ქმნის მათ შორის კავშირის ძაფებს, რომლებიც მათ საზოგადოებისაგან განცალკევებულად აყენებს და რომლებიც აძლიერებს მათ თვითკმარობასა და რეფორმებისადმი წინააღმდეგობას. მეორე, იგი ძარცვის ინსტრუმენტიცაა, რამეთუ მისმა კომპლექსურობამ განუზომლად გაზარდა იურისტებზე მოთხოვნა და იურისტების ჯამაგირი. მესამე, მან იურისტების ირგვლივ გააჩინა და ჩამოაყალიბა მოკრძალებული შიშის ატმოსფერო, რომელიც აძაბუნებს კრიტიკოსს და ხელს უწყობს იმ შთაბეჭდილების გაღვივებას, რომ ადამიანური უნარები სინამდვილეში არაა ტოლფარდი სამართლის რეფორმირების დავალებასთან გასამკლავებლად.

ყოველივე აღნიშნულის ეფექტი იყო სამართლის იმ ნაკლოვანებების დამალვა, რომელთაც ჩვეულებრივი ენა მათ მეტად აშკარას გახდიდა. ამრიგად, ბენტამი წერდა: „სოლომონიც რომ მჯდარიყო სავარძელში, ჩვეულებრივი ენათმეცყველებით აღჭურვილს, ეუბნა მშვიდობის სამართლიანობაზე, და სცმოდა ჩვეულებრივი მოსაცმელი, და არ ჰქონოდა თმა, გარდა საკუთარისა, თვით ისიც კი ვერ დაიმსახურებდა შექებას საკუთარი სიბრძნისათვის. ბართლომე რომ საპარლამენტო სავარძელში მჯდარიყო, იგი მხარდაჭერას დაიმსახურებდა ისეთ სამართლებრივ საკითხებზე ბჭობისას, როგორიცაა, სასამართლო დარბაზში გამოცხადებასთან დაკავშირებული გარეგანი მხარისა და გირაოთი მიმართვის საკითხები, იქნებოდა რა შემოსილი ნარინჯისფერ და მშვენიერ თეთრეულში, ხელოვნური თმითა და ყარყუმის ბენვით“³².

ამ მონაკვეთში ვპოულობთ მისტიფიკაციის იურისტისეული ინსტრუმენტების მეორე რიგის ჩამონათვალს. ეს არის ხელსაწყოები, რომლებიც გამოიყენება იმისათვის, რომ იურისტი და მოსამართლე

³² Works VII, p. 280.

გამოიყურებოდეს უფრო პომპეზურად და არაამქვეყნიურად, ვიდრე ცხოვრებაში გათქვეფილად. შესაბამისად, „ბოდვის“ ზოგადი სათაურის ქვეშ,³³ ბენტამი უტევდა წოდებებისა და „ხელოვნური ღირსებების“, დახვეწილი ცერემონიული სამოსებისა და მიმართვის ფორმების გამოყენებას, და რაღა თქმა უნდა, ტრადიციული მოდულის ყველა ასპექტს, რომლებიც ძალაუფლების პოზიციაში მყოფ და მის მქონე პიროვნებას აჩენდა იმად, რასაც ბენტამი „მედიდურსა“ და „ბრწყინვალეს“ უწოდებდა და ამავედროულად, აფერმკრთალებდა ფაქტს, რომ ისინი უბრალოდ ადამიანები იყვნენ. მოსამართლის მაგიერ სიტყვა „სასამართლოს“³⁴ გამოყენებაც კი, ბენტამის შეფასებით, საჭოჭმანო იყო, რამდენადაც აღნიშნული მოასწავებდა მოსამართლის დეპერსონალიზაციის ტენდენციის დამკვიდრებას და მისი სამეფოობის ნავარაუდევი გამოძახილი, რომელიც გარს ერტყმოდა სამართლის ფუნქციონირებას, მასში ყალბ და არაჯანსაღ აურას თესავდა.

ბენტამი არ ფიქრობდა იმას, რომ სამართლის პროფესია ოდესმე ჩანაცვლებადი გახდებოდა, თუმცა არ ერიდებოდა ფლირტს იმ იდეასთან, რომ „ყველა საკუთარი თავის ადვოკატი“ იყო³⁵; თუმცა იმას ნამდვილად ფიქრობდა, რომ იურიდიული მომსახურების საჭიროება და ფასები შეიძლებოდა საგრძნობლად შემცირებულიყო სამართლისა და მისი პროცედურის ხელოვნური ინკრუსტაციები რომ მოკვეთილიყო. ნამდვილი, არსებითი პროგრესი, ბენტამის აზრით, საბოლოო ჯამში, დამოკიდებული იყო სამართლის ფორმის რადიკალურ განახლებასა და ისეთი ენით დაწერილი კოდექსების მიღებაზე, რომელიც თავისუფალი იქნებოდა „ბუნდოვანების, ორაზროვნებისა და გადამეტებულობის“ იურისტიკისათვის დამახასიათებელი სამმაგი მამისტიფიცირებელი ავადმყოფობისგან.³⁶ ამ უზარმაზარი რეფორ-

³³ Works IV, pp. 437-439; IX, pp. 70-77, 540-541.

³⁴ Works IX, p. 76.

³⁵ Works III, p. 209; V, p. 236.

³⁶ Works III, pp. 239-247.

მის განხორციელების მომლოდინე, ბენტამი ფიქრობდა, რომ არსებობდა ყველაზე უფრო გადაუდებელი ბოროტება, რომლისთვისაც სწრაფად უნდა მოელოთ ბოლო: ეს იყო ინგლისური სამართლის სამართალოების პროცესთა კომპლექსურობა და ირაციონალურობა. მოცემულ შემთხვევაში ის გულისხმობდა იმ კარგად ფესვგადგმულ ინსტიტუტს, რომელსაც „ტექნიკურ სისტემას“ უწოდებდა,³⁷ რომელიც მოდავე მხარეებს თმებს ყალყზე უყენებდა მტკიცებულებების გამორიცხვის შესახებ წესებით, დადასტურების მოთხოვნებითა და გამჟღავნებისაგან დამცავი პრივილეგიებით.

როდესაც ბენტამმა დაიწყო შეტევა ამ ტექნიკურ სისტემაზე, იმ პერიოდში საერთო სამართლის სამოქალაქო სამართალწარმოების არც მხარეს და არც მხარის მეუღლეს არ შეეძლო მტკიცებულების წარდგენა, და არც რომელიმე სხვა ადამიანს, რომელიც მატერიალური თვალსაზრისით იყო დაინტერესებული საქმის შედეგით; და არც დანაშაულის ჩადენაში ბრალდებულ პირს და არც მის მეუღლეს არ შეეძლოთ სისხლის სამართლის საქმეში თავიანთი სასარგებლო მტკიცებულებების სასამართლოსათვის წარდგენა. თუმცა ეს გამორიცხული „მხარეები“ იყვნენ სწორედ ის ადამიანები, რომლებიც, სავარაუდოდ, ყველაზე მეტად უნდა ყოფილიყვნენ ინფორმირებულნი მიმდინარე სამართალწარმოების შესახებ. ტექნიკური სისტემის ამ და სხვა ბოროტებებზე შეტევისას ბენტამმა კვლავ აღმოაჩინა, რომ აუცილებელი იყო გალაშქარება ძველ და მამისტიფიცირებელ თეზისზე, რომლის მიხედვითაც, ეს ბოროტებანი იყო არა ადამიანის მიერ ქმნილი, არამედ ბუნების მიერ შობილი და ბუნებას უნდა მისწეროდა ეს ბოროტებებიც და შესაბამისად, ისინი ვერც რეფორმას დაექვემდებარებოდნენ. „მიზეზი, რომელსაც ისინი მიეწერნენ, იყო საგანთა დაუმარცხებელი და გამოუსწორებელი ბუნება და არა ფაქტობრივი და შესაბამისად, სამართლის გამოსწორებადი ნაკლო-

³⁷ Summaries of the vices of the technical system and the virtues of the natural system are in Works II, pp. 169-178; V, pp. 7-16; VII, pp. 197-199, 222-226, 321-325.

ვანებები“³⁸. ბენტამის შეტევებმა ბიძგი მისცა მტკიცებულებების სამართლის 1843, 1851 და 1898 წლების საკანონმდებლო რეფორმებს, რომლებიც, იმ იურისტების გადმოცემით, რომელთაც ამ ცვლილებების ეპოქაში მოუხდათ ცხოვრება, თითქმის იურიდიულ რევოლუციას უთანაბრებოდა.³⁹ თუმცა, დიდ პრაქტიკულ მნიშვნელობასთან ერთად, ძველი ტექნიკური სისტემის წინააღმდეგ მიმართული ბენტამისეული შეტევა ერთობ რელევანტურია დემისტიფიკაციის თემისთვის, რადგან აღნიშნულზე მუშაობის პროცესში, იგი მივიდა იმის მისეული კონცეფციის განვითარებისაკენ, თუ რა იყო ბუნებრივი იმისათვის, რომ იმ კონცეფციისთვის გაენიხა წინააღმდეგობა, რომლისკენაც იხრებოდნენ კონსერვატორი იურისტები, რომლის მიხედვითაც, ჭეშმარიტი ბუნებითი წესრიგი უნდა მოძებნილიყო ტრადიციულ სამართლებრივ ფორმებსა და ინსტიტუტებში, რომლებიც ნელა განვითარდნენ ხალხთა ისტორიაში. ამრიგად, საპროცესო და მტკიცებულებათა შესახებ წესების მისეულ კრიტიკაში, რომელიც ბენტამის აზრით, შეურაცხყოფდა იმდროინდელ სასამართლოებს, მან პარადიგმად მიიჩნია სისტემა, რასაც იგი უწოდებდა დავათა გადანაცვების „ადგილობრივ ან ბუნებით სისტემას“: სალი აზრის წესები, რომლებსაც საშინაო მეურნეობის ხელმძღვანელო გამოიყენებდა.⁴⁰ ამ სფეროში არცერთი გონიერი ადამიანი იტყოდა უარს, გამოეკითხა, მოესმინა და შეეკითხებოდა დაესვა დაინტერესებული მხარისათვის ან ეჭვმიტანილი პირისათვის და არავინ იტყოდა უარს მათი დუმილისაგან ცხადი დასკვნების გაკეთებაზე. აღნიშნული, ნებისმიერ შემთხვევაში, ჩვენი საწყისი წერტილი ან რეგულაციური იდეალი უნდა ყოფილიყო მტკიცებულებათა სამართლისათვის, და იგი ტექნიკური სისტემის დამანგრეველ კრიტიკად მიიჩნეოდა, როგორც თვითონ ამბობდა, იმას, რომ „ვერცერთი ჩვეულებრივი ოჯახი, რომელიც ექვსიოდე წევრამდე

³⁸ Works VI, p. 206. Cf. Vol. VII, p. 330.

³⁹ *Life of Lord Campbell* (ed. Hardcastle), Vol. II, pp. 292, 328.

⁴⁰ Works V. p. 7; VII, pp. 197, 598.

შედგება, თორმეტი თვის განმავლობაშიც კი ვერ გაიტანდა თავს ასეთი წესების მმართველობის ქვეშ⁴¹. ბუნებრივ სისტემას მხოლოდ საღი აზრი სჭირდება მისი აღმოჩენისათვის, რამეთუ „პრინციპში, ჭეშმარიტების ძიების მხოლოდ ერთი რეჟიმი არსებობს“: აღნიშნული, როგორც ბენტამი ამბობს, „იგივეა ყველა დროსა და ადგილას, ყველა ქოხსა და ყველა სასახლეში – ყველა ოჯახსა და ყველა სასამართლოში“⁴². მისი პრინციპული გამოცხადი უნდა შეჯამდეს შემდეგნაირად: „მოუსმინე ყველას, ვისაც, სავარაუდოდ, რაიმე მაინც ეცოდინება სადავო საკითხის შესახებ, გამოჰკითხე და მოუსმინე ყველას, მაგრამ ყველაზე ყურადღებით მოუსმინე იმას, და პირველ ყოვლისა, ყველა სხვა დანარჩენს შორის, მათ, რომლებსაც, სავარაუდოდ, ყველაზე მეტი ეცოდინებათ სადავო საკითხის შესახებ – ანუ თავად მხარეებს“⁴³.

III

ბენტამის თავგამოდებული მეცადინეობანი მისტიფიკაციის ბოროტებებისა და დემისტიფიკაციის განკურნვისათვის განკუთვნილი ურიცხვი საშუალებების შესახებ სამართლის მთლიან სფეროზე ვრცელდებოდა. სამართალი უფრო უნდა გამარტივებულიყო, უფრო უნდა დაახლოვებოდა საღ აზრს, უფრო კარგად უნდა ყოფილიყო გამოხატული, შეცნობილი და გაგებული. მე უბრალოდ აღვწერე წინამდებარე თემების ბენტამისმიერად გიგანტური გადმოცემა სამართლის ზოგადი თეორიისა და სასამართლო პრაქტიკის დეტალების ორი რადიკალურად განსხვავებული წერტილიდან. თუმცა, შესაძლოა, სამართლიანად დაისვას შეკითხვა, თუ რატომ უნდა გვადარდებდეს ახლა ეს ყველაფერი? რა სახითაა რელევანტური იგი ჩვენ თანამედროვე სინამდვილისთვის? რა თქმა უნდა, მოიძებ-

⁴¹ Works VI, p. 205.

⁴² Works VII, p. 599.

⁴³ *Ibid.*

ნება ზოგიერთი **prima facie** არგუმენტი, რათა ვინმემ იფიქროს, რომ დღევანდელი მსოფლიოს რელიგიუზურობა მას შესაძლებელია ძალიან მცირე დოზით ჰქონდეს. ზოგიერთს შესაძლებელია მიაჩნდეს, რომ რაც ბენტამის კრიტიკაში სალი და რეალისტური იყო, ახლა უკვე შთანთქმულია ჩვენი კანონმდებლობის ძირითად ნაწილში შესატყვისად ნელი და თანდათანობითი რეფორმების შედეგად. ამ შეხედულების მიხედვით, ბენტამის გაშმაგებული კრიტიკის ძალა ახლა უკვე მინავლებულია და მისი შემდგომი ინიციატივები უფრო რადიკალური ცვლილებებისათვის არის ველური იდეოლოგიის ოცნებები, რომელთაც არ დაჰყოლია ისტორიის რაიმე ნიშან-წყალი. ნებისმიერ შემთხვევაში, საკმაოდ დამაჯერებლად შეიძლება იმაზე დაჟინებით მითითება, რომ ჩვენი საზოგადოება იმდენად კომპლექსური გახდა ბენტამის ეპოქის შემდეგ, რომ ახლა აბსურდულიც კია ჩვენი სამართლისა და სამართლებრივი პროცედურების რადიკალური გამარტივებისაკენ მოწოდება, ან ქოხისა და ოჯახური ცხოვრების ბუნებისაგან დანათლებული სიმარტივების იდეალად გამოცხადება.

ამრიგად, არსებობს არგუმენტები, რათა ვიფიქროთ, რომ, მართალია, ოდესღაც კი „იყო ოქრო, მთებში ჩაფლული“, თუმცა ბენტამისეულმა ძარღვმა უკვე თავისი დრო მოსჭამა. მაგრამ აღნიშნული, ვფიქრობ, უდიდესი შეცდომა იქნებოდა და ჩემს ლექციასაც დავასრულებ ფანტაზიაში ჩაფლობით, რომელმაც შესაძლებელია გვიჩვენოს, რომ აღნიშნული, მართლაც, ასეა. ნება მომეცით, ნარმოვიდგინოთ ძველი მუშია, რომელიც საუნივერსიტეტო კოლეჯში ინახება – ბენტამის ავტოპორტრეტი – და რომელიც გალვანიზაციის ხანგრძლივი პროცესის შემდეგ სიცოცხლეს დაუბრუნდა და რომელიც ხანგრძლივი, ასორმოცნლიანი ძილის შემდეგ კვლავ ჩვენს შორისაა და დაკავებულია ჩვენი თანამედროვე სამართლისა და სამართლის პრაქტიკის კვლევით. კიდევ გადაწყდება თუ არა მისტიფიკაციას, იგი დემისტიფიკაციას რომ დაუქვემდებაროს? გადაწყდება თუ არა საჭიროებას, დაჟინებით მოგვიწოდოს უფრო

ბუნებრივი და მარტივი ფორმების შეთვისებისაკენ, ნაცვლად იმ კომპლექსური და ხელოვნური ფორმებისა, რომლებიც საკუთარ თავებს „გარდაუვალ“ ფენომენად ნილბავენ თუ ასაღებენ? დარწმუნებული ვარ, იგი მას ბევრ ადგილას მიაკვლევდა; მე კი ყურადღებას მხოლოდ ორ მათგანზე შევაჩერებ. ისინი ერთმანეთისაგან ძალიან განსხვავდება თავიანთი ბუნებით და ალბათ, მნიშვნელობითაც და სავსებით დარწმუნებული ვარ იმაში, რომ ისინი, ვინც ბენტამის პოზიციას თავგამოდებითა და დაბეჯითებით გაიზიარებდა პირველ შემთხვევაში, ბრაზით ან თუნდაც, ზიზლით აქცევდა მას ზურგს მეორე შემთხვევის განხილვისას.

უპირველეს ყოვლისა, განვიხილოთ ბეტანმის მიერ მოსამართლის მოვარაყებული მანტიის, როგორც „ბოდვის“ ინსტრუმენტის, დაგმომა ან რასაც იგი დამცინავად, მის ხელოვნურ „ბრწყინვალეობასა და ელვარებას“ უწოდებდა: პომპეზურობის, სანახაობისა და ცერემონიის მოყვანილობით, პარიკებით და სპეციალური შესამოსლით და ანტიკური ფორმალურობით განმსჭვალული მიმართვის ფორმები. რა თქმა უნდა, მოიძებნება ძველი არგუმენტები ტრადიციული რიტუალების სასარგებლოდ: ხშირად დაჟინებით მიუთითებენ იმაზე, რომ საზოგადოებას სჭირდება ცერემონიები, რათა საზოგადოების წევრები ერთმანეთთან ურყევად დააკავშიროს და რომ მათი ამგვარი ხაზგასმა ერის წარსულზე საზოგადოების გამაერთიანებელ ძალებს შორისაა, რომელიც მას არა მხოლოდ ფერადოვნებას, არამედ სოლიდურობასაც ჰმატებს. რა თქმა უნდა, საქმე შესაძლებელია, მართლაც, იმგვარად იყოს, რომ ჩვენმა ტრადიციულმა სამართლებრივმა ფორმებმა ამგვარი გზებით შეინარჩუნეს სამართლის მიმართ პატივისცემა ან სულ მცირე, ადამიანებში სამართლის მიმართ შიში ჩანერგა, ალბათ, ჯანსაღი შიშიც. თუმცა, რაღა თქმა უნდა, არა მხოლოდ ცერემონიებისა და ფორმების მიმართ, არამედ ყველა სახის ძალაუფლების ფორმის მიმართ, ჩვენი შეცვლილი განწყობების ფონზე, ხელახლა უნდა

გადავიაზროთ შეკითხვა, გვეხმარება თუ არა ჩვენი სამართლებრივი რიტუალები, თუ პირიქით, გვაძაბუნებს. მემკვიდრეობით მიღებული ჩვენი ფორმები, ნაცვლად იმისა, რომ არარაციონალურ და დაუმსახურებელ პატივისცემას გვინერგავდეს (რაზეც ბენტამი განგაშის ზარებს სცემდა⁴⁴), ხომ არ წარმოაჩენს სამართალს უფრო ანაქრონისტულად, სინამდვილისაგან მოწყვეტილად, იმიტომ, რომ უკვე ყავლი გაუვიდა ან როგორც ერთმა კრიტიკოსმა გამჭრიახად შენიშნა,⁴⁵ ისინი სამართალს არ ამსგავსებენ ადრეული საზოგადოების ისეთ გარკვეულ თანამედროვე გადმონაშთს, რომელიც დომინირებულია მაღალი კლასის მესვეურების მიერ, და ყველა დანარჩენისაგან გამოყოფილია ჩაცმულობის განსაკუთრებული სტილითა და დიქციით? ამ ფორმებზე, ამ ბრწყინვალეებასა და ელვარებაზე უარის თქმა, რაღაცას მაინც არ გააკეთებდა სამართალსა და დანარჩენ საზოგადოებას შორის გაუცხოების რისკის შესამცირებლად, რომელიც ჩვენი დღევანდულობის ერთ-ერთი, ერთმნიშვნელოვნად ყველაზე დიდი, საშიშროებაა? განა უკეთესი არ იქნებოდა, მოსამართლე და იურისტი საზოგადოების წინაშე წარსდგნენ, როგორც ბენტამი ისურვებდა ამას, უფრო მეტად რეალურ ცხოვრებასთან დაახლოებულ თანამედროვე ფიგურებად, იმგვარად, რომ სასამართლო დარბაზში შესვლისას ჩვეულებრივმა ადამიანმა თავი აღარ იგრძნოს ისე, თითქოს ნახევრად დამთრგუნველი და ნახევრად კომიკური პანტომიმების სამყაროში მოხვდა? როდესაც ექიმს ვხვდებით, როდი ვეჩეხებით ვინმე მეჩვიდმეტე საუკუნის აფთიაქარის სამოსში მორთულ-მოკაზმულს, რომელსაც ჰმოსავს მრგვალი ნაკეცებიანი უხეში საყელო, დომინოს ქვა და ხმალი და ასეთსაც რომ ვეჩეხებოდეთ, შესაძლებელია, თავი უფრო არაკომფორტულად გვეგრძნო, ვიდრე მაშინ, როდესაც გადავყლაპავდით მის გამონერილ, ანუ ჩვენს წამალს. იმ დროებაში, სადაც ყველანაირი სახის

⁴⁴ "Traps to catch respect," Works IX, p. 540.

⁴⁵ Watson, "Could the Legal System be more humane?" in *What's wrong with the Law?* (ed. Zander), p. 65.

ძალაუფლება ყველაზე ირაციონული ფორმების შეტევებს განიცდის, რატომ უნდა გავხადოთ ძალაუფლების ერთ-ერთი სახის ხალხთა შორის მიღება უფრო რთული მისი წარსულის მოჩვენებასავით შემოსვით?

ახლა მივუბრუნდეთ ჩემს მეორე და ალბათ უფრო მნიშვნელოვან და სადავო მაგალითს. ახლა ბენტამი ჩვენს შორის რომ ყოფილიყო, დარწმუნებული ვარ, ყველაზე ცხოველი დაჟინებით დაინტერესდებოდა დემისტიფიკაციის შესახებ მისი სხვა ნაშრომით მიღწეული პროგრესის შესახებ: მტკიცებულებათა სამართლის ბენტამის დროინდელი ხელოვნური სისტემის ჩანაცვლება მტკიცებულებათა სამართლის ბუნებრივი და რაციონალური სისტემით. პროგრესის შესახებ ანგარიშის გამოკვლევის შემდეგ, მას შესაძლებელია, მართლაც, ეფიქრა, რომ 1840-იანი და 1850-იანი წლების დიდებულ რეფორმათა პირველი ტალღის შემდეგ პროგრესის მაჩვენებელი შემცირდა; მაგალითად, მას შესაძლოა გაეზიარებინა ის განცვიფრება, რასაც ყველა ჩვეულებრივი ადამიანი ჯერ კიდევ გრძნობს, როდესაც ეუბნებიან, რომ გარკვეული მცირედი გამოწვევების გარდა, მხოლოდ 1898 წლის შემდეგ თუ შეეძლოთ ბრალდებულებს ფიცის ქვეშ სასამართლოსთვის მათთვის სასარგებლო ჩვენებების მიცემა. მაგრამ იგი კმაყოფილი იქნებოდა იმის გაგებით, რომ უკანასკნელ პერიოდში რეფორმის ტემპი აჩქარდა. სისხლის სამართლის რევიზიის კომიტეტის მიერ გამოცემულ რეკომენდაციასთან დაკავშირებული მოსალოდნელი სიახლის შესახებ, რომელიც გასაოცრად დადასტურდა მისი მეტერთმეტე მოხსენების გამოქვეყნებით,⁴⁶ ბენტამს შესაძლოა ეფიქრა, რომ მიზანი, რომლისთვისაც იგი ძალიან დიდი ხნის განმავლობაში იღწვოდა ბოლოს და ბოლოს უკვე ჰორიზონტზე მოსჩანდა და რომ ძალიან მალე ჩვენს სასამართლო სისტემაში დაფუძნდებოდა აღნიშნული ბუნებითი სისტემა, რომელშიც ყველა ლოგიკურად რელევანტური მტკიცებულება და-

⁴⁶ Cmnd. 4991 (June 1972).

საშვებად იქნებოდა ცნობილი სასამართლოებში, სადაც მათ მტკიცებულებით წონას შეაფასებდნენ.

სისხლის სამართლის რეფორმის კომიტეტის რეკომენდაციები, როგორც შინაარსით, ისე მისი სულისკვეთებით, რა თქმა უნდა, ბენტამისეულია. აღსანიშნავია, რომ ცვლილებათა აბსოლუტური უმრავლესობის თითქმის მთელ შინაარსს, რომელიც დღეს ჩვენს წინაშე რეკომენდაციის სახითაა წარმოდგენილი, ბენტამი ჯერ კიდევ 1828 წელს ლობივებდა. კომიტეტის რეკომენდაციები ირიბ ჩვენებასთან, მეუღლეებს შორის დაცულ კომუნიკაციასთან, მტკიცებულებათა ერთობლიობის ცნებასთან და თვითინკრიმინაციის აკრძალვის პრივილეგიასთან ან ე.წ. დუმილის უფლებასთან დაკავშირებით – ყველაფერი ეს ბენტამს გულს სიხარულით აუვსებდა, და ჩამოთვლილთაგან თითოეული დაიყვანება, როგორც ბენტამი ისურვებდა, იმ დაცვამდე, რომელიც არსებული წესებითა და პრაქტიკებით არის უზრუნველყოფილი ბრალდებულისათვის სისხლის სამართლის პროცესის მიმდინარეობისას. ეჭვგარეშეა, რომ ამ ცვლილებათაგან ყველაზე სადავო, რომელსაც კომიტეტი უწევს რეკომენდაციას, არის დუმილის უფლებასთან დაკავშირებული ორმაგი პრობლემა.⁴⁷ ამ ორს შორის პირველი და ყველაზე სერიოზული იმ მონესრიგების შინაარსია, რომლის მიხედვითაც, მოსამართლეს, იმ საკითხის გადანყევტისას, უნდა გასცეს თუ არა ბრალდებულმა პასუხი კონკრეტულ შეკითხვას, და ნაფიც მსაჯულებს, ვერდიქტის გამოტანისას, შეუძლიათ, სადაც საჭიროა – როდესაც ბრალდებულს პოლიცია დაკითხავს ან რაიმე ბრალდებას უყენებს იმ საკითხების შესახებ, რომელთა მოხმობასაც იგი ისახავს მიზნად საქმის არსებითად განხილ-

⁴⁷ ზემოხსენებული ტექსტი ბრალდების წაყენებასთან დაკავშირებული პროცესების შესახებ კომიტეტის რეკომენდაციების მხოლოდ გამარტივებულ ვერსიას წარმოადგენს. სრულყოფილი დეტალებისა და შემოთავაზებული რეფორმების არსებითი განხილვის ეტაპზე გავრცელებისთვის, ზეპირი მოსმენის გარეშე საქმის განხილვისა და ბრალდებასთან დაკავშირებული პროცესებისთვის, იხ., მოხსენებაზე დართული პროექტის (გვ.169) 1-ლი და მე-5 თავები და პარა.52 და 109-113, და მასზე დართული შენიშვნები, გვ., 211-212 და 216.

ვის ეტაპზე – ბრალდებულის დუმილის საფუძველზე გამოითქვან ბრალდებულის საზიანო დასკვნები. მეორე, უფრო ნაკლები პრობლემა არის იმ საკანონმდებლო დათქმაში, რომ მას შემდეგ, რაც გადაწყდება საკითხი, რომ ბრალდებულმა მოცემულ შემთხვევაში უნდა უპასუხოს და მასთან დაკავშირებით განმარტება გააკეთოს, ნაფიც მსაჯულებს შეუძლიათ გამოითქვან ბრალდებულის საზიანო დასკვნები სასამართლო პროცესზე დასმულ შეკითხვაზე პასუხის ან განმარტების გაკეთებაზე უარის თქმის შემთხვევაში.

1898 წლიდან, როდესაც აღნიშნული პირველად დამკვიდრდა ზოგადი წესის სახით, რომლის მიხედვითაც ბრალდებულს შეეძლო, თუკი სურდა, მიეცა ჩვენება მის წინააღმდეგ მიმართულ სასამართლო პროცესზე, ინტერპრეტაციამ, რომელიც ჩვენმა სამართალმა მიანიჭა დუმილის უფლებას, გამორიცხა ნებისმიერი კომენტარი პროკურატურის მხრიდან ბრალდებულის მიერ სასამართლო პროცესზე ახსნა-განმარტების მიცემაზე უარის თქმასთან დაკავშირებით და პროკურატურისათვის, პოლიციის მიერ დღევანდელ პირობებში გამოჩენილი სიფრთხილის ფონზე, რთული იყო ბრალდებულის საქციელზე ეფექტიანად კომენტირება, როდესაც მისი დაკითხვის ან მისთვის ბრალის წაყენებისას, პოლიციისათვის მოთხოვნილი ისტორია განსხვავდებოდა იმისაგან, რომელსაც იგი მის სასარგებლოდ ახლა იშველიებდა სისხლის სამართლის პროცესის არსებითი განხილვის ეტაპზე. მართალია, მოსამართლეს შეუძლია კომენტარი გააკეთოს ბრალდებულის დუმილზე ან მის უარზე, მისცეს ახსნა-განმარტება სისხლის სამართლის პროცესის ფარგლებში, თუმცა, იგი არ არის აღჭურვილი ნაფიცი მსაჯულებისათვის იმ რჩევის მიცემის უფლებამოსილებით, რომ ახსნა-განმარტების გაკეთებაზე უარის თქმა ან დუმილი გამოძიების მსვლელობის პროცესში, გარკვეული გარემოებების არსებობისას, შესაძლებელია ასეთი პირის ბრალეულობის დამადასტურებელი მტკიცებულება იყოს.

ბენტამი ამ შეზღუდვებს, რომლებიც გაუქმდება იმ შემთხვევაში, თუ ამ რეკომენდაციებს გაიზიარებენ, მიიჩნევდა რაციონალურობაზე დაწესებულ გარკვეული სახის ემბარგოდ, რომელიც სასამართლოს დააბრმავებდა და ხელს შეუშლიდა იმის დანახვაში, რაც, მისი შეფასებით, იყო ბუნებრივი სისტემის ერთერთი ყველაზე ჩვეულებრივი გზავნილი, რომელსაც იგი შემდეგნაირად მოიხსენიებდა: „ერთი მხრივ, დამნაშავეობას, ხოლო, მეორე მხრივ, გამოკითხვისას დუმილს შორის, არსებობს ერთმნიშვნელოვანი კავშირი: კავშირი, რომელიც ზედმეტად აშკარაა, იგი მუდმივი და განუყოფელი რომ არ იყოს“⁴⁸. ამრიგად, იგი ნამდვილად დაუჭერდა მხარს სისხლის სამართლის რეფორმის კომიტეტის ამ რეკომენდაციებს. როგორც ბენტამისთვის, ისე კომიტეტისთვისაც, ბრალდებულის დუმილი გამოკვლევისას ან ეჭვმიტანილის უარი ახსნა-განმარტების მიცემაზე სისხლის სამართლის პროცესის მსვლელობისას, არ უნდა იქნეს მიჩნეული სამართალდარღვევად ან სასამართლოსადმი გამოხატულ შეურაცხყოფად, არამედ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი საამისოდ გათვალისწინებულ მიზეზებს არსებითად არ განმარტავდნენ, აღნიშნული შესაძლებელია ბრალდებულის წინააღმდეგ პასუხისმგებლობის დამდგენ მტკიცებულებად ყოფილიყო მიჩნეული.⁴⁹

სწორედ ესაა ის წერტილი, სადაც, ბევრი ადამიანი, ვინც, მაგალითად, უდიდესი ენთუზიაზმით გაიზიარებდა ინგლისური სამართლისა და სამართლებრივი პრაქტიკის ბენტამისეულ სხვა კრიტიკას, შესაძლოა ეჭვებით ყოფილიყო შეპყრობილი და ეჭვის თვალით დაეწყო ყურება, და ალბათ, ის შეგრძნებაც დაეუფლებოდა, რომ წმინდად უტილიტარულ ფილოსოფიაში არის რაღაც ძალიან საშიში, რომელიც საფრთხეს უქადის სამოქალაქო თავისუფლებების როგორც თანამედროვე, ისე ძველ კონცეფციებს. ბენტამისა და მისი მიმდევრების ხელში, უტილიტარიზმი, ერთმნიშვნელოვნად

⁴⁸ Works VII, p. 446.

⁴⁹ Works VII, p. 445.

ჩინებული რეფორმების ჩანჩქერი იყო. მას, მართლაც, დიდებული ისტორია ჰქონდა, მან გაასუფთავა სამართალი ძალიან ბევრი ირაციონალური და მჩაგვრელი ნაგვისაგან; თუმცა იმავე ამ ფილოსოფიას, რომელიც მის მხარდამჭერთა მიერ შემოთავაზებულია სამართლებრივი ინსტიტუტების მორალურობის ერთადერთ კრიტერიუმად, თავისი ბნელი მხარეც აქვს. აღნიშნული საკუთარ თავს ააშკარავებს მზაობაში, ზოგადი სოციალური უსაფრთხოების გამო პოლიტიკურ კალკულაციას დაუქვემდებაროს ის დაცვები, რომელთაც ბევრი სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართულ ყველა ინდივიდის ფუნდამენტურ უფლებებად მიიჩნევდა, მათ შორის, ადამიანის უფლება, შეინარჩუნოს დუმილი, როდესაც მას ბრალად ედება ან ეჭვმიტანილია დანაშაულის ჩადენაში და აქედან მომდინარე ფუნდამენტური უფლებაც, არ გამოიყენონ მისი დუმილი მის წინააღმდეგ მიმართულ მტკიცებულებად.

ამრიგად, ხსენებულმა შემოთავაზებამ, რომელიც დაცვის ზემოთქმული გარანტიების გაუქმებას ეხებოდა, ძალიან დიდი დავა გამოიწვია, და შესაძლებელია, მართლაც, კარგი იყოს ჩვენთვის იმის ცოდნა, თუ როგორ უყურებდა ბენტამი ამ საკითხებს. იგი მიიჩნევდა, რომ წინამდებარე დაცვის გარანტია, რომელიც უზრუნველყოფილი იყო ბრალდებულისათვის, საერთოდ არ ეფუძნებოდა რაიმე რაციონალურ პრინციპს, არამედ ნაწილობრივ ეფუძნებოდა „ვარსკვლავთა პალატის“ არარელევანტურ მოგონებებს,⁵⁰ და ძირითადად, ეფუძნებოდა ორ მიზეზს, რომელთაც, სინამდვილეში, მიზეზის საერთოდ არაფერია სცხიათ რა. ბენტამი გულისხმობდა სენტიმენტებს, რომელთაც აგდებულად მოიხსენიებდა როგორც „მოხუცი ქალის არგუმენტსა“⁵¹ და სამართლიანობის მცდარ კონცეფციას, რომელსაც „მელიაზე მონადირის არგუმენტს“⁵² უწოდებდა. „მოხუცი ქალის არგუმენტის“ მიხედვით, ცუდი და არაადამიანურია

⁵⁰ Works VUf, pp. 455-456.

⁵¹ Works VII, p. 452.

⁵² Works VII, p. 454.

ის ფაქტი, რომ რაიმე ზენოლა მაინც მოხდეს ადამიანისათვის ბრალის შერაცხვასთან დაკავშირებით, რათა აღნიშნულმა მის წინააღმდეგ გამამტყუნებელი გადაწყვეტილების გამოტანაში შეიტანოს წვლილი. „მელიაზე მონადირის არგუმენტის“ მიხედვით კი, ბრალდებულს, უდანაშაულოს ან დამნაშავეს, მელიის მსგავსად, როდესაც მასზე ნადირობენ, აუცილებლად უნდა მიეცეს სამართლიანი შანსი, რათა შექმნილი სიტუაციიდან თავის დაღწევა, მისგან გაქცევა შეძლოს. აღნიშნული ნიშნავდა იმას, რომ პროკურორსა და ბრალდებულს შორის შეჯიბრი თითქმის უფრო თანაბარი უნდა გაგვეხადა და ეს უნდა გაგვეკეთებინა ნაფიცი მსაჯულებისათვის, რამდენადაც შესაძლებელია, იმის იმდენად გართულებით, რომ მათ ჩვეულებრივ შემთხვევაში ძალიან გასჭირვებოდათ ბრალდებულის დამნაშავეობის დამფუძნებელ მტკიცებულებაზე ყველაზე ბუნებრივად მითითება. ლორდი დენმანი, მტკიცებულებების შესახებ ბენტამის ნაშრომის ფრანგული ვერსიის რეცენზირებისას, სერიოზულად მოეკიდა „მელიაზე მონადირის არგუმენტს“ და როგორც ბენტამი იფიქრებდა, საკმაოდ არარაციონალურადაც. „ადამიანები არასდროს ირბენენ ველად, როგორც ცხოველები, ნადავლობისათვის განწირულნი, მიდევენების კანონების პატივისცემის გარეშე. თუ საზოგადოებამ მისი რომელიმე წევრი მსხვერპლად უნდა შესწიროს, ნება მიბოძეთ, ვუწოდო მას ნადიმი, რომელიც ღმერთებს შეჰფერის და არა ნადავლი მეძებარ ძალღათათვის“⁵³. საქმე იმგვარად არ იყო, თითქოს ბენტამი სათანადოდ ვერ აფასებდა იმ საშიშროებებს, რომ უდანაშაულო ადამიანი, რომელსაც დაკითხავენ, შესაძლებელია დაბნეული ყოფილიყო და თავი გამოჰყრილად ეგრძნო. მაგრამ ბენტამი ფიქრობდა, რომ ეს საფრთხე ძირითადად მომდინარეობდა დაკითხვის ან ჯვარედინი დაკითხვის დამაშინებელი და ძალადობრივი, დამამცირებელი მეთოდებისგან, ან სისხლის სამართლის პროცესის დამორგუნველი ფორმალობებისა და უცნაური ატმოსფე-

⁵³ (1824) 40 Edinburgh Review 186.

როსგან, რომელსაც სამართლის თავმოყვარე სისტემა, ბუნებრივი პროცედურის მიღების შემთხვევაში, აღგვიდა პირისაგან მინისა.⁵⁴ თუმცა იგი ასევე ფიქრობდა, რომ საერთო სლოგანს, რომლის მიხედვითაც, „უკეთესია, ათი დამნაშავე ადამიანი გამართლდეს, ვიდრე ერთი უდანაშაულო ადამიანი გამტყუნდეს“, ყურადღება გადაჰქონდა ნამდვილი უტილიტარული საკითხისგან. რა თქმა უნდა, თუ დამნაშავის გამართლება მხოლოდ იმას ნიშნავდა, რომ დამნაშავემ არ „ზღო“ ის, რასაც იგი „იმსახურებდა“ რეტრიბუციის ფორმაში, არცერთი უდანაშაულო ადამიანი არ უნდა დაზარალებულიყო უბრალოდ იმის გამო, რომ აღნიშნულს ბოლო მოჰღებოდა, ვინაიდან, „მიზღვა“, „დამსახურება“ და რეტრიბუცია ბენტამისათვის თავად იყო უბრალო მამისტიფიცირებელი ცრურწმენა: არა მიზეზები დასჯისთვის, არამედ ემოციური რეაქციები, რომლებიც საკუთარ თავს არგუმენტად ასაღებენ. შესაბამისი განსხვავება, რომელზეც ბენტამი დაჟინებით მიუთითებდა, არ იყო განსხვავება ერთ უდანაშაულოსა და ბევრ დამნაშავეს შორის, არამედ ორ უდანაშაულო ადამიანს შორის⁵⁵: იმათ შორის, რომელთაც არასწორად შეიძლება დასდონ მსჯავრი, მათთვის დუმილის უფლება რომ წაგვერთმია და იმათ შორის, რომლებიც იმ დამნაშავეების პირდაპირ ან ირიბ დაზარალებულად ხდებიან, რომელთაც სამართალი, ვინაიდან იგი მათ პირიქით ანიჭებს დუმილის უფლებას, ვერ ახერხებს მათ გაუვნებელყოფას ან ვერ ახერხებს მათი საქციელის პრევენციას.

დამნაშავის უდანაშაულო მსხვერპლებში ბენტამს შეჰყავდა არა მხოლოდ ის პირები, რომელთაც პირდაპირ მიადგათ ზიანი, არამედ მოქალაქეების გაცილებით უფრო დიდი რაოდენობა, რომელთათვისაც, ფართო გაგებით, დამნაშავეებზე ფიქრიც კი განგაშის ზარს სცემს და შიშის მომგვრელია. იგი ფიქრობდა, რომ უდანაშაულო ადამიანების ტანჯვის რაციონალური კალკულაცია გვაძლევდა

⁵⁴ Works VII, p. 451.

⁵⁵ Works VII, p. 522.

მყარ არგუმენტს დუმილის უფლების გაუქმებისათვის. იმ ადამიანთაგან ზოგიერთი, რომელიც ბენტამს არ ეთანხმება, იზიარებს იმას, რომ აღნიშნული საკითხი, ლოგიკურია, პრინციპში უნდა გადანიშნულიყო უდანაშაულო ადამიანებისათვის მიყენებული ტანჯვის კალკულუსით, თუმცა, უბრალოდ სადავოდ ხდიან ფაქტებს და ამ თეორიის განსხვავებული პერსპექტივიდან, ამატებენ უამრავ ირიბ ტანჯვასა თუ ბოროტებას, გარდა იმ უდანაშაულო ადამიანებისა, რომელთაც, სინამდვილეში, მსჯავრი არასწორად დაედოთ.

თუმცა, ნათელია, დუმილის უფლების ყველაზე თავგამოდებული მხარდამჭერები არ საუბრობენ სარგებლიანობის ენით და არგუმენტების მოშველიებისას არ უთითებენ ტანჯვის კალკულუსზე, არამედ, ნაცვლად ამისა, ისინი მოიხმობენ ინდივიდუალურ მორალურ უფლებებს სახელმწიფოს წინააღმდეგ: ის მორალური უფლებები, რომლებიც განსაზღვრავენ ხელისუფლებასა და ადამიანებს შორის არსებულ ურთიერთობებს, რომლებიც მიიჩნევიან ღირსად, რომ იგი თავისუფალ ადამიანებს მოსდგამდეთ. ისინი დაჟინებით მიუთითებენ იმაზე, რომ რალაც ძალიან არასწორია სამართლის ისეთ სისტემაში, რომელიც მოქალაქეებს, რომელთაც არ ჩაუდენიათ რაიმე დანაშაული, აკისრებს ვალდებულებას, რომელსაც ზურგს სწორედ მსჯავრის დადების მუქარა უმაგრებს, რომ თავი იმართლონ პოლიციის წინაშე; და რომ საზოგადოება, სადაც აღნიშნული მორჩილებით იქნა მიღებული, იმ საზოგადოებაზე უარესი საზოგადოება იქნებოდა, სადაც დუმილის უფლებაა მიღებული, იმის ფასადაც კი, თუ ეს ზოგიერთი დამნაშავის მართლმსაჯულების სისტემის კლანჭებისაგან თავის დაღწევასა და გაქცევას მოასწავებს. რა თქმა უნდა, იარსებებდა საზღვარიც: ასეთი უფლებები შესაძლოა შეჩერებულიყო საომარი მდგომარეობის დროს, როდესაც დამნაშავეთა გაქცევის მასშტაბი საფრთხეს უქადდა საზოგადოების იმ მთლიან არქიტექტურას, სადაც თვით ასეთი უფლებებით სარგებლობაა შესაძლებელი. თუმცა ომის ანალოგია – დანაშაულის

წინააღმდეგ ომი – არ უნდა ყოფილიყო მარტივად მოხმობილი ჩვენი სოციალური წესრიგის უზრუნველყოფისა და საზოგადოების მოწყობის უბრალო მიზეზთა გამო.

ბენტამისათვის, უფლებების შესახებ ამგვარად საუბარი, რომელიც ამცირებდა უმრავლესობის სამართლით უზრუნველყოფილ უსაფრთხოებას მხოლოდ სამართლის პომპეზურობისა და ცერემონიულობის მსგავსი, უბრალო მამისტიფიცრებელი სისუფელე არ იყო; იგი ბოროტებაც იყო, რამეთუ ძირს უთხრიდა უმრავლესობას და მან ეს ორი შედავება გააერთიანა, როდესაც აღნიშნა, რომ უფლებების შესახებ ამგვარად საუბარი, რომელიც გადანონის „გონებისა და სარგებლიანობის“ დიქტატებს, არაფერი იყო, გარდა „ღრუბლიან გონებაზე წრფელი გულის გადმოღვრისა“⁵⁶.

ამრიგად, დასკვნის სახით ამას ვიტყვოდი. ბენტამისეული უტილიტარიზმი დიდი ხნის განმავლობაში იყო პროგრესული სოციალური პოლიტიკის წყარო და ჩვენი სამართლის კრიტიკის საკვანძო ინტელექტუალური მხარდამჭერი, იმგვარად, რომ ჯერ კიდევ არ განგვივითარებია ინდივიდუალური უფლებების თეორია, რომელიც შეედრება უტილიტარულ თეორიას განსაზღვრულობაში, დეტალურ გადმოცემასა და იმ მიმზიდველობაში, რომელსაც იგი პრაქტიკულ ადამიანს ჰგვრის. დღესდღეობით, მართალია, შეგვიძლია მივუთითოთ ინსტიტუტებზე – უდანაშაულობის პრეზუმფციის მსგავსად – რომლებიც, როგორც ჩანს, განასახიერებენ ასეთ უფლებებს, თუმცა ჩვენ მხოლოდ თეორიის ფრაგმენტები გვაქვს. ამრიგად, ჭეშმარიტია, რომ როგორც აღნიშნულ, ისე დანარჩენ საკითხებთან დაკავშირებით, მაშინაც კი, როდესაც ბენტამი ვერ ახერხებს ჩვენს დარწმუნებას, იგი მაინც გვაიძულებს, ვიფიქროთ.

⁵⁶ Bentham. "Supply without Burthen" in Jeremy Bentham's Economic Writings (ed. Stark), Vol. I, p. 335.